

ՉԱՐԵՆՑԸ ԿՈՄԻՏԱՍԻ ՄԱՍԻՆ*

« 1920 թվականին հաստատվեցա Քրիլիսի. Փարիզարնակ ծնողներս և հարազատներս, իրենց հաճախակի նամակներով իրազեկ կապահին զիս Կոմիտաս վարդապետի առողջական վիճակի մասին:

Այդ տարիներուն մեր տան և Հայարտան մեջ ինձ վշրջապատեին Կոմիտասի մտերիմներեն զատ նաև անոր արվեստին սիրահար մտավորականներու և ուսանողներու խումբեր՝ ինձմե թարմ տեղեկություններ քաղելու համար:

1923-ի աշնան երիտասարդ բանաստեղծ եղիշե Չարենց, առաջին անգամ ըլլալով, եկավ Քրիլիսի Կամովսկի փողոցի թիվ 23 բնակարանս, իմ մանկության ընկերուհի Արուս Ոսկանյանի հետ:

Ներողություն խնդրելի վերջ իր անժամանակ այցելության համար, հուզումեն դողացող շրթունքներով, Չարենց նախ երանի տվալ ինձի, որ ես իմ սեփական աչքերով տեսած էի Կոմիտաս վարդապետը, և ապա հայտնեց, որ իր այդ օրվան այցելության դրդապատճառը եղեր էր Կոմիտասի մասին թարմ տեղեկություններ առնել, Կոմիտասի, որու երգերով և բարձր արվեստով տարվիր էր ան դեռ իր պատանեկան օրերեն:

Այդ օր, Չարենցի խնդրանքով, երկար ժամանակ պատմեցի Կոմիտաս վարդապետի պոլսական կյանքին զրվագներ: Չարենցի աչքերուն մեջ կտեսնեինք անոր հոգիին անցնող հուզումի ալիքները, երբ իրեն կպատմեին Կոմիտաս վարդապետի վերջին ողբերգական վիճակի մասին:

Կոմիտաս վարդապետի կյանքին ու գործունեության վերաբերյալ ամեն մի հիշա-

տակը Չարենց կհամարեր սրբազան մասունք և կրկին ու կրկին կխնդրեր, որ ոչինչ չպահեմ իրմե և ցույց տամ ամենաանշան մանրամասնություններն ալ, որ ունեի իմ ձեռքիս տակ— Կոմիտաս վարդապետի լուսանկարներ, անկե բացիկներ, պոլսական կամ եվրոպական մամուլի արձագանքները անոր համերգներուն կամ դասախոսություններուն առթիվ, անոր նվիրած հիշատակ նոտաները կամ անոր ձեռքը դպած ամենամանշան առարկաներն իսկ:

Հատկապես մեծ եղավ Չարենցի հափըշտակությունը տեսնելով թղթե ալն ծաղկազարդ թաշկինակը, զոր Կոմիտաս վարդապետ նվիրած էր ինձ, 1913 թվականին Կոստանդնուպոլսո Պըտի Շանի մեջ հայ տառերու գյուտի 1500-ամյակի առթիվ իր կազմակերպած ութօրյա հորելյանական հանդիսություններուն իմ մասնակցությունս բերած ըլլալու համար: Չարենց ընկալ խորունկ հուզման մեջ, երբ տեսավ թաշկինակի վրա Կոմիտասի ձեռագիրը, և սեղմելի վերջ զայն իր սրտին, իրեն հատուկ ներշնչումով սկսավ բարձրաձայն կարգալ անոր վրա տպագրված «Ով մեծաքանչ դու լեզու»-ն և ապա խնդրեց ինձմե նվագել այդ երգի Կոմիտասյան հիանալի ներդաշնակությունը: Իմ նվագիս Չարենց ընկերակցեցավ իր հուղումնալից, փոքր ու մեղմ ձայնը միացնելով Արուսի քաղցր ձայնին:

«Ով մեծաքանչ»-ի Կոմիտասյան նվիրական հնչյուններու այդ ողևորության տակ պահ մը մտքով վերապրեցա Կոմիտաս վարդապետի փառքի այդ օրերը և հիշեցի, թե ինչպես, այդ օրերուն, թուրքական դաժան վարչակարգի տակ, հայկական մեծ եղևունի նախօրյակին, այդ երգը կարծես վեր էր ած-

* Գրական մշակումը Գ. Ն. Գասպարյանի:

վեր սփոփարար ուժի մը՝ ազգային հիմնի, և կարծազանքեր Կոստանդնուպոլսո առնեն մեկ անկյունը, ամեն հայու սրտին մեջ ու շրթունքներուն վրա...:

Նվագելու և իրենց ձայնակցելուն վերջ, Չարենց խնդրեց, որ այդ թաշկինակը իրեն նվիրեի. «Սա իմ թախտամանն է... դա կլինի ինձ համար ներշնչման աղբյուր. թող զեթ մի առժամանակ մնա ինձ մոտ»: Ես խոստացա զայն իրեն նվիրել Երևան հաստատվելու հետո:

Այդ նույն օրը Չարենց ծանոթացավ նաև Փարիզին՝ հորմես իմ նոր նվեր ստացած Կոմիտաս վարդապետի յոթը տետրերուն, զորս հրատարակեր էր Փարիզի Կոմիտասյան հանձնախումբը: Երկար ժամանակ ուսումնասիրել և հայ ժողովրդական երգի իր խորունկ հասկացողությամբ մի քանի մոտիվներ մեղմագին մրմնջել վերջ, Չարենց մանրամասնորեն զննեց տետրերու ամբողջ կազմը, գովեց հանձնախումբը իր այս օգտավետ ձեռնարկի համար, առարկելով միայն այն թերության մասին, որ հարկավոր էր տետրերու սկիզբը գետնի վրա հեծանուն հեղինակի լուսանկարը: Ոգևորությամբ ու ներքին հպարտությամբ Չարենց ավելցուց, որ այդ պակասն ալ ինքը կլրացնեի՝ մոտավոր ապագային մեր Հայրենիքին մեջ վերահրատարակելով Կոմիտաս վարդապետի ամբողջական երկերը¹:

Վերոհիշյալ տետրերն մեկը նվիրված էր «Սիրիանա քաղեր»-ուն: Երբ Չարենց, առաջին էջը բացած, ձեռքի ուրիշ մի շարժումներով «Լո-լո»-ն կերգեց, Արուս միջամտեց, գովաբանելով այդ տետրի կարմրորակ-նարնջագույն կողքի յուրահատուկ գեղեցկությունը: Չարենց, ընդհատելով իր երգը, Արուսին դարձավ և ըսավ. «Միջերկրականի ծովեզերյա բոլոր նարնջաստանների բուրմունքն ու գույները միասին վերցրած չեն կարող հասնել այդ տետրին...»:

Այդ օր Չարենց ինձան հատկապես խնդրեց նվագել «Զինար ես՝ կռնալ մի», մեր դռնից հեռանալ մի՛-ն:

Երգեցողության ընթացքին մեկ-երկու անգամ ներքին անհանգստություն մը զրսպել վերջ, Չարենց ի վերջո ընդհատեց երգը և խոսքը ուղղելով իրեն ձայնակցող Արուսին, նրբորեն կշտամբեց մեզ և ըսավ. «Հայ ժողովրդական երգերը ավելորդ պա-

ճուճանքի կարոտ չեն... նրանց մեղեդիական պարզ ու վճիտ, անկեղծ ու հանդուգն երանգները բխում են հայ գյուղացու հոգու խորքերից...: Այդ երգերի միակ մեծ վարպետը եղել է և մնում է հանճարեղ Կոմիտասը... Այդ հանճարի հզոր ու սրտագին ձայնի մեջ հայ գեղջուկ երգը դրսևորեց հոգեկան այնքան նրբերանգներ, որ հայ երաժշտությունը հասավ մեր ճարտարապետության, մանրանկարչության, զարդաքանդակների ու էպոսի նախանձնիլի բարձրության...»:

Ժամեր վերջ երբ այդ օր կմեկներ, Չարենց հիշեցուց Կոմիտասի թաշկինակը և խնդրեց, որ Երևան գալուս հարգեմ խոստումս:

1929-ի գարնան, Կոմիտասյան ծրագրով քանի մը համերգներ տալու համար, Թբիլիսիի բնակարանիս մեջ Կոմիտաս վարդապետի էջմիածնական հայտնի սան Վահան Տեր-Առաքելյանը, անոր աշակերտուհի Արփիկ Մելիք-Մուշկամբարյանն ու ես մեր վերջին փորձերը կընեինք, ի ներկայությամբ մեր խնդրանքով հավաքված Թբիլիսիի հայտնի երաժշտագետներ Կատիա Սպանդարյանի, ռուսացիս՝ Նիկողայոս Տիգրանյանի, վիրտուոզ քեմանչիստ Սաշա Օգանեսյանի և ուրիշներու:

Անակնկալորեն ներս մտավ Չարենց և առաջին ռոպին զգալով Կոմիտասյան մոտիվներու շունչը, լուռ ու մունջ, առանց նույնիսկ բարեկեղծ, գլխու թեթև շարժումի մը վերջ, մատներու ծայրի վրա անցավ ու նստավ անկյունի դիվանի վրա:

Կոմիտասյան եղանակները սկսան կենդանանալ Վահան Տեր-Առաքելյանի քաղցր ձայնի միահյուսվող տենոնի ու բարիտոնի մեջ, պարզ ու խորունկ հուզումներու ալիքներով... Հայտագրի առաջին մասի ավարտումն հետո, Չարենց, ոգևորված, մոտեցավ մեզ և առանձին-առանձին բարեկեղ վերջ, դարձավ Վահանին և ըսավ. «Իզուր են ասում, թե քսաներորդ դարը հրաշքներ չի ճանաչում... ահա ձեզ երկու հրաշք. առաջինը՝ Կոմիտասյան երգերի ձեռ կատարումը... իսկ երկրորդը՝ ձեր կատարումը լսելու այս անակնկալ երջանկություն...»:

Մոտեն գիտնալով Չարենցի ծխելու սովորությունը, երբ ծխախոտ հրամցուցի իրեն, մերժելով ըսավ. «Այսօրվա ձեր երգերը իմ մեջ խեղդեցին բոլոր մոլորություններս. հավատացյալը տաճարում թույլ կտա՞ իրեն ծխել...»: Եվ ողջագութելով Վահան Տեր-Առաքելյանը, Չարենց ավելցուց. «Հանճարեղ Կոմիտասի արժանավոր սանն եք դուք ինձ համար...»:

Կես ժամ անց, վերսկսանք հայտագրի երկրորդ մասի փորձը: Չարենց նորեն գրա-

¹ Չարենց գործնապես ալ իր այդ վերաբերմունքի ապացույցը տվավ Կոմիտասի ժառանգության նկատմամբ, Հայկոմհրատի գեղարվեստական բաժնի պաշտոնը վարած ժամանակ կազմակերպելով Կոմիտաս վարդապետի երկերու հրատարակման և անոր երգերու ձայնագրման հատուկ հանձնաժողովներ:

վեց իր նախկին անկյունը և ամբողջ էությունը կապվեցավ Վահանի ներքոր ձայնին: Անոր գլուխը թուլցեր էր ուսերուն վրա, և ան, ամբողջ երկրորդ մասի ընթացքին, գլխահակ ու խոկուն, կորոզվել: Այդ ընթացքին իրարու հետ կարծես մրցութիան էին ելեր հայ ժողովուրդի երեք զավակները. Կոմիտաս վարդապետը՝ իր հայ գեղջուկ երգով, անոր սանը՝ Վահան Տեր-Առաքելյանը՝ այդ երգի հարազատ կատարողը, և վերջապես ինքը Չարենցը՝ Կոմիտաս վարդապետի գործին մեծության և Վահանի ձայնի քաղցրության խորունկ ըմբռնողը: Այդ ընթացքին հայ գեղջուկ երգը դադարեցավ ինձ համար սոսկ ձայնի նեղաշնակ ելևէջներ ըլլալի և աչքիս առջև մեծցուց, լայնցուց ու խորացուց իմ հարազատ ժողովուրդիս ծով հոգին, որմն ծներ էին և՛ Կոմիտաս վարդապետը, և՛ Վահանը, և՛ Չարենցը:

Փորձի ավարտելին վերջ Չարենց կրկին ու կրկին անգամ ողջագութեց Վահանը և տանուտերի պես ներկաներուն առաջարկեց, որ այդ օր մնան այնտեղ և այդ օրը նվիրեն Կոմիտասի հիշատակին: Մեր տան ամենահարազատ անդամ, ծերունազարդ ուսուցիչս՝ Նիկողայոս Տիգրանյանը նույնպես ոգևորված, երկրորդեց Չարենցի այդ առաջարկը: Չարենց, իր արտահայտությամբ մեր «ինքնակոչ հյուրը», եղավ նաև մեր համեստ սեղանի ինքնակոչ թամադան: Չորս ժամ տևող մեր այդ մտերմական հավաքույթին առանցքը կազմեց Կոմիտաս վարդապետը իր երգերով: Կոմիտաս վարդապետի, անոր սաներուն, անոր հիշատակը հարգողներուն ի պատիվ մեր թամադայի կողմն առաջարկված բազմաթիվ բաժակները ոչ միայն չկարողացան թուլցնել մեր Չարենցի ջիղերը, այլ ընդհակառակը, առավել էս ոգևորեցին և՛ ներկա եղող կատարողներուն, և՛ մանավանդ իրեն՝ Չարենցի տրամադրությունները: Օրվան ստեղծված մթնոլորտը զգալով իր հոգիին համար այնքան հարազատ, Չարենց անընդհատ արտասանեց բաժակաճառեր, որոնց մեջ հաճախ հասավ հանճարեղ ներշնչումի բարձրության և միշտ ցուցաբերեց Կոմիտաս վարդապետի նկատմամբ սրտագին նվիրման հաղորդական ջերմություն: Իր ամեն մեկ բաժակաճառին, Չարենց վեր կհաներ Կոմիտաս վարդապետի մեծության մեկ կամ մյուս կողմը և հայ ժողովուրդի մեծ սրտին ու տաղանդին իսկական արտահայտությունը՝ մատնանշելով անոր երգերին մեկ կամ մյուս տողի, մեկ կամ մյուս մոտիվի մեջ, կսուզվեր հանկարծ անոր մեջ, կարտասաներ երգի քանի մը հատկանշական տունները, կընդգծեր անոնց բանաստեղծական արանձնահատուկ գեղեցկությունները:

Իր և իր փոքր ու մեղմ ձայնով, գլուխը օրորելով և բթամատն ու ցուցամատը միացուցած օդի մեջ մեղմ ճոճելով կերպեր զանոնք, աչքով ու գլխով հրամայելով մեզ, որ շարունակենք երգել կամ նվագել զայն:

«Կայնել եմ՝ գալ չեմ կարող, կցվել եմ՝ լավ չեմ կարող...», «Էրվում եմ, էրվում...», «Գարունն ա, ձունն ա արել...», «Ախ, մարալ ջան, կոկոնս թոռմած մնաց...» և այլ նման տողեր առնելով որպես բնաբան, Չարենց այդ օրվան մեր հավաքույթը իրականին մեջ վերածեց Կոմիտաս վարդապետի արվեստի հանճարեղությունը վեր հանող խտացած ու ոգեշնչված դասախոսություններու շարքի մը: Չարենց հատկապես կընդգծեր Կոմիտասյան գեղջուկ երգի պարզությունն ու հարազատությունը:

Ներկաներն ամեն մեկու հասցեին մեջընդմեջ, պատեհ առիթներ ստեղծելով, ան կընեն գովասանական կամ կշտամբողական դիտողություններ: Չեմ կրնար մոռնալ այն սուր կշտամբանքը, որ ան ըրավ իմ հասցեիս: Չարենց զիս կշտամբեց սեղանակիցներուն հայտնելով, որ առաջին անգամ երբ ինձմե խնդրեր է բան մը նվագել, ես ձգած մեր ժողովուրդի այս անզուգական գանձերը, իրեն նվագեի եմ Բեթհովենի 8-րդ սոնատան: Դովեց իմ կատարողական վարպետությունս, բայց ավելցուց, որ այդ և այդ կարգի նվագներս երբեք չէին կարող զինքը հուզել, որքան հայ ժողովրդական երգի վերահիշյալ տողերին ու մոտիվներին որեւէ մեկը...: «Իմ ժողովուրդը իր պարզ ու անպաճույճ լեզվով ավելի է խոսում իմ սրտին, քան որեւէ Բեթհովեն, Մոցարտ, Շուբերտ կամ Ծուման», — ըսավ ան և կրկին ու կրկին անգամ խնդրեց Նիկողայոս Տիգրանյանին և Վահան Տեր-Առաքելյանին՝ ուղարկություն դարձնել, որ իմ մեջ զարգանան հետաքրքրությունն ու սերը հայ ժողովրդական երգի նկատմամբ:

Նվիրապես, այդ երեկոն ունեցավ խոշոր նշանակություն ու ներգործություն հայ ժողովրդական երգի ու Տիգրանյանի գործերու կատարման անցնելուս տեսակետին:

Ուշ երեկոյան, երբ կատարաստվին մեկնելու, բացառիկ գուրգուրանքով մը Վահանին թեք մտնելով, Չարենց մեզի դարձավ ու ըսավ. «Կոմիտասի հիշատակին նվիրված մեր այս մտերմական հավաքույթը մի օր կանմահացնեմ իմ գրով», — և ավելցուց. — «Ամենքդ էլ դեպի Երևան... մեզ մի՛ տանջեք ձեր կարոտով...»:

1929 մայիս 6-ին, երբ մեր առաջին Կոմիտասյան համերգը կուտայինք Լենինականի Պետական թատրոնի դահլիճին մեջ, մեզ ի սրտե ծափահարողներն մեկն էր Եղիշկ

Չարենցը, որ այդ օր Երևանին մասնավորապես եկած էր իր սիրելիագույն երգիչին՝ Վահան Տեր-Առաքելյանին լսելու իր Կոմիտաս վարդապետը:

Չարենցի խանդավառությունը անսահման եղավ տեսնելով, որ Լենինականի ժողովուրդը շատ ջերմորեն ընդունեց Կոմիտասին նվիրված մեր շորս համերգներն ալ:

1931 թվականին հաստատվելով Երևան, երկար տարիներ ես եղա Երևանի ռադիոհաղորդման կոմիտեի հայկական և արևելյան երաժշտության մենակատար դաշնակահարուհին: Չարենց նույնպես կրնակներ ռիտուրիստ» հյուրանոցի երկրորդ հարկի վրա, որու վերելք կգտնվեր ռադիոհաղորդման կայանը: Ամեն անգամ, որ ռադիոհաղորդման կոմիտեի գրավոր ու բերանացի հայտարարություններն իմացած կըլլար, որ հայտագրի մեջ կար Կոմիտաս վարդապետի գործերին որևէ մեկը, ինձ համար սովորական էր դարձեր ներս մտնելու տեսնել Չարենցը արդեն ինձմե առաջ ներս մտած և դաշնամուրի կողքը, աթոռակի մը վրա սուսուկուս նստած:

Չարենց Մոսկվային բերել տված էր կաբինետային դաշնամուր մը: Դաշնամուրի հասնելուն առաջին օրն իսկ Չարենց խնջույք մը սարքեց՝ հրավիրելով իր արվեստագետ մտերիմները: Այդ առթիվ Չարենց, Արուս Ոսկանյան ու Վառիս Ստեփանյան եկան ինձ տանելու, պահանջելով, որ ինձ հետ առնեի Կոմիտաս վարդապետի յոթը տետրերը:

Երբ ներս մտանք, մեզ ուրախությամբ դիմավորեց Շիրվանզադեն, շրջապատված իր արվեստագետ ընկերներին: Չարենց, հաղթական տոնով, ըսավ անոնց. «Օրվա խնջույքի երաժշտական մասը սրանով ապահովեցինք»:

Առաջին անգամն էր, որ կտեսնեի մեր սիրելի Չարենցը այդքան վայելուչ հագված: Գոց կապույտ նոր կոստյում մը, ոսկե ինքնահոսր կրծքի գրպանը, ծաղկավոր ասեղնազործած թասակին տակ՝ իր իմաստուն ճակտին վրա ցիրուցան ինկած մուգ-շագանակագույն խոպույներ, իր փոքր մարմինը ավելի մեծցած կթվեր այդ շքեղ արտաքինին մեջ: Բաց կրեմագույն շապիկն ու կապված կարմրավուն փողկապը, ինչպես նաև ժաքետի գրպանին հաճախակի դուրս հանած արծաթյա ծխամանը կվկայեին Չարենցի նուրբ ճաշակի մասին:

Պահ մը իմ վրա ոլորելով իր սիրուն տալավորիչ աչքերը, թևանցուկ զիս տարավ սև հայելիի նման փայլուն, նոփ-նոր դաշնամուրին առջև: Այնտեղ ես շատ բան գտա ինձ հուզող— առաջինը՝ Կոմիտասի ծանոթ յու-

ղաներկ նկարն էր, դաշնամուրի վրա, ծաղկամանի մը քով զետեղված²:

Կոմիտասի նկարի մոտ Չարենց դրած էր իր վաղամեկ սիրելիագույն կնոջ՝ Արփիկի լուսանկարը:

Երբ հիանալով դաշնամուրի վրա, հարցուցի իրեն, թե նվրոպայի ո՞ր ֆիրմայի արտադրությունն էր այդ, Չարենց, ներքին հպարտությամբ, ըսավ. «Մոսկվայի մեր սովետական «Մուզտրիստ» ֆիրմայի արտադրությունն է սա»:

Նկատելով դաշնամուրի անկյունը զետեղված Մայակովսկիի կիսանդրին, խորհուրդ տվի Չարենցին, որ անմիջապես վերցնե զայն, քանի որ անոր ծանրությունը՝ կրնար վնասել դաշնամուրի հնչողականության: «Թող գտնե այսօր իմ երկու սիրելիագույն մեծությունները³ միասին մասնակից լինեն մեր խնջույքին»,— ըսավ Չարենց:

Այդ օր Չարենց իր տունը զարդարեց էր մեծ ճաշակով, նոր ու թանկարժեք զեղարվեստական առարկաներով: Չինական ու ճապոնական պատեն կախված ասեղնազործված, մետաքսյա երփնեղանգ գույնով, ոսկի ու արծաթ թելերով եզերված գորգերը, անկյունի ապակեծածկ դարակները, հայ և օտար վարպետ նկարիչներու գործերը, հախճապակյա Վենետիկյան նուրբ ծաղկամանները, հնդկական Բուդդայի բրոնզյա արձանը, և մարմարակերտ բազմաթիվ արձանիկներ, որոնք մեծ ճաշակով դասավորված էին իր ապակեծածկ խոշոր ու մասմաքուր գրասեղանի վրա: Այդ բոլորին մեջ զիս ամենն ալելի հուզեց իմ կողմեն Չարենցին նվիրված Կոմիտաս վարդապետի փոքրիկ մեկ լուսանկարը, զոր զետեղած էր իր գրասեղանի մեջտեղը, ապակիի տակ, իր թանաքամանի ու գրչակալի մոտ, և ըստ իր վկայության, կհամարեր իր ներշնչման աղբյուրը:

Չարենցի բնակարանը այդ օր թանգարանային նվիրական անկյունի մը տալավորությունը թողուց վրաս:

Այդ օրվան խնջույքի ամենաուշագրավ մասը Կոմիտաս վարդապետի «Շորոր»-ն ու «Ռանգի»-ն հանդիսացան:

Չարենցի ընդարձակ սենյակի մեկ ծայրին մյուսը բացված խրախճանքի սեղանը, հայրենի բազմավաստակ ընտիր բարիքներով հարստացած, տեղեց մինչև լուսաբաց, հայ ժողովրդական երգի ու պարի փոխնիփոխ կատարումներով:

Երևան հաստատվելու տարի մը վերջ, 1932 թվականի մայիսին, Կուլտուրայի տան համերգային դահլիճի մեջ կազմակերպվե-

² Գործ Փանոս Թերլեմեզյանի, որ իր ձեռքով նվիրե էր Չարենցին:

³ Կոմիտասն ու Մայակովսկին:

ցավ իմ անհատական առաջին համերգս՝ նվիրված հայ կոմպոզիտորներու ստեղծագործություններուն, ընդ որում և Կոմիտաս վարդապետին:

Դահլիճին մեջ առաջին հայացքով նշմարեցի մեր սիրելի Չարենցը, որ նստած էր առաջին կարգի աթոռներու ճիշտ մեջտեղը, փաթթված ձմեռնային վերարկուի մեջ, վարպետ Դերենիկ Դեմիրճյանի կողքին:

Համերգին վերջ մեծ եղավ զարմանքս, երբ կուլիսն ներս մտավ Եղիշե Չարենցը, ու երբ շնորհավորեց զիս և ըսավ, թե հակառակ իր հիվանդ ըլլալուն՝ եկած էր Կոմիտաս վարդապետը լսելու, ինձ հասկնալի դարձավ այդ տաք եղանակին վերարկուով նստելու տարօրինակությունը:

1933 թվականին, օր մը արվեստագետներու խումբ մը, ըստ սովորականին, նորեն նստած էր Գնունի փողոցին վրա գտնվող Տուրիստի պարտեզը և այդ օր ալ կվիճաբաներ հայ երաժշտության ներկա վիճակի և ապագայի մասին: Հայտնված թեր ու դեմ կարծիքներուն մեջ ամենին բուն կերպով պաշտպանվողը Չարենցինն էր, որ կպնդեր, թե ամեն մի հայ երաժիշտ անշարժ իսկական արվեստագետ է, ինչքանով կյուրացնեն Կոմիտաս վարդապետի երաժշտական հայտնագործությունները, ինչքանով կհետևի անոր ուղիին: Այդ տեսակետին, այդ ժամանակվան հայ երաժիշտներին միայն Ռոմանոս Մելիքյանն էր, որ Չարենց կընդուներ որպես որոշ չափով Կոմիտաս վարդապետին հետևող:

Այդ տարիներուն Երևանի ամեն մեկ երաժշտական անկյունը Կոմիտաս վարդապետ լսելու ներքին ցանկությունը Չարենցի մոտ տարերային բնույթ էր ստացել: Հաճախ պատահեր է, որ ան հավաքություններու ընթացքին պահանջեր է նվագել միայն Կոմիտաս վարդապետ:

1933-ին Չարենց ամուսնացավ շուշեցի 23-ամյա Իզաբելա Նիսազյանի հետ: Հարսանեկան խնջույքին հրավիրված խումբ մը արվեստագետներու մեջ էր նաև Թբիլիսիին հատկապես եկած Վահան Տեր-Առաքելյանը: Երբ ներկաներին մեկը նորահարս Իզաբելային առաջարկեց երգել հայկական երգ մը, Չարենց շուշեցի Իզաբելան, պատասխանեց անոր փոխարեն. «Մեր Իզաբելան գրական հայերեն խոսել անգամ չի իմանում, ուր էր որ հայերեն երգեր... Բայց նրա փոխարեն ես եմ խոստանում ձեզ, որ մի տարուց, երբ նորից հավաքված

կլինենք մեզ մոտ, Իզաբելան ոչ միայն հայերենով է հյուրասիրելու ձեզ, այլև երգելու է Կոմիտասի «Գարուն ա»-ն...»:

Հետագայում, նոր բնակարան ստանալու առթիվ, Չարենց ինձ ճաշի էր հրավիրել: Որոշյալ ժամուն երբ դուռը զարկի, ինձ դիմավորեց Իզաբելան, հազիվ միամյա Արփենիկը գրկին, աչքերը արցունքոտ...: Շփոթած, խոսք կփնտռելի Իզաբելայի վրդովմունքի պատճառը հասկնալու համար, երբ խոհանոցի կողմին լսեցի Չարենցի հետզհետե սաստկացող ձայնը, որ կխառնվեր տղամարդու կոպիտ ձայնի մը հետ: Տաք-տաք կվիճեր Չարենց և շատ ջղայնացած էր:

Իզաբելային առաջարկեցի, որ միասին երթանք և հանդարտեցնենք Չարենցը: Ներս մտա և անցնելով դաշնամուրի առաջ, սկսա բարձրաձայն նվագել Կոմիտաս վարդապետի «Գարուն ա»-ն: Հազիվ քանի մը տակտ էի նվագած, երբ ներս մտավ Չարենց և հանդարտ ու ժպտազին խնդրեց ինձմե շրնդ-հատել և մինչև վերջ նվագել սկսած եղանակս:

1935 թվականի աշնան մեծատաղանդ բանաստեղծ Եղիշե Չարենց ինձի ցույց տվավ իր մեկ ձեռագիր աշխատությունը՝ «Կոմիտաս—Պոեմա» խորագրով:

Այսօրվան պես թարմ կհիշեմ այդ գործը, իր արտաքին բոլոր մանրամասնություններով: Գրասեղանին ձախ կողմը, խնամքով դասավորված, գրեթե արդեն ավարտած գործ մըն էր այդ, գրված կապույտ թանաքով, սպիտակ և ընտիր լայն թուղթի վրա:

Տեսնելով իմ հրճվանքս և զայն օր առաջ կարդալու փափաքս, Չարենց ավելցուց. «Հույս ունեմ, որ շուտով կավարտեմ»:

Չարենց հազիվ վերջացուցեր էր իր խոսքը, երբ հանկարծ, մանկական անզուսպ ավյունով դեպի սեղանը վազեց իր փոքրիկ Արփենիկը և իր թաթիկներով ուզեց ցրվել «Կոմիտաս»-ի ձեռագիրը:

Չարենց անմիջապես բռնեց փոքրիկը և ըսավ. «Անցյալ օր Արփենիկս առաջին անգամ լինելով նեղացրեց ինձ... գրած պահիս ներս վազեց և մի ակնթարթում դետին փռեց «Կոմիտաս»-ը. դժվար եղավ էջերը կրկին դասավորել»: Եվ գիրկն առնելով փոքրիկ Արփենիկը, Չարենց, ծիծաղով մը, ըսավ. «Այլևս քեզ չի հաջողվի ցրել «Կոմիտաս»-ս», — իսկ ինձ դառնալով ավելցուց. «Ես այն ժամանակ միայն Կոմիտասի հետ եմ լինում, երբ Արփենիկս իր գիշերային բռնն է մտնում. և ինձ համար չկա ավելի բաղդը ապրում, քան մինչև լուսաբաց լինել

⁴ Պարզվեցավ, որ համերգին եկած էր 39 աստիճան ջերմությամբ:

Կոմիտասի հետ... Իսկ երբ դուրս եմ գալիս տնից, կողպում եմ իմ կարբինետի դռները»:

Այդ անմոռանալի օրը Կոմիտաս վարդապետի պոլսական կյանքին իմ պատմած քանի մը հուշերը այնքան հուզեցին Չարենցը, որ ան, այդ օրվան հիշատակով, ինձ նվիրեց իր երկու նոր հանված լուսանկարները: Այդ թվագրված լուսանկարներն ալ կրնան մոտավոր գաղափար մը տալ «Կոմիտաս» պոեմայի ստեղծագործման թվականի մասին:

Վերջին անգամ Չարենցին հանդիպեցա 1935 թվականի խոր աշնան, անձրևալի օր մը, Աբովյան փողոցի մեր տան ներքևի մուտքի վրա, երբ ես ռադիոյի ցերեկային ելույթիս կերթայի:

Չարենց երկու թևերուն վրա բռնած էր մետաքսյա ծրար մը: Տխրեցալ, տեսնելով նոտաները ձեռքիս, և ըսավ. «Ձգում եմ, որ ստիպված ես գնալ. գոնե իմացիր, թե ինչ անակնկալ քաղցր բեռով եմ եկել քեզ մոտ...»: Եվ զգուշավոր գուրգուրանքով բա-

ցավ ծրարի մեկ ծայրը և ցույց տալով իր նորածին աղջնակի դեմքը, ավելցուց. «Ծիշտ է, մեր սպասած փոքրիկ Կոմիտասը չէ, բայց, տե՛ս, Չարենցի աչքերը ունի... Երանի՜ թե նրա մատիկները մի օր կարողանան Կոմիտասը նվագել...»:

Երբ իմ աճապարանքիս մեջ դիտելով փոքրիկի սիրուն դեմքը նշեցի, որ անոր դիմագծերը շատ էին նման իրենին, ան առանձնահատուկ ժպիտով մը հարեց. «Դու էն ասա, ե՞րբ ես գալու աղջկանս տեսնելու, որ քեզ հետ նվեր բերես իմ թալիսման թաշկինակը...»:

Ես խոստացա կարելի եղածին չափ շուտ անցնիլ իրենց տունը և այդ առիթով թաշկինակը նվիրել իրեն: Սակայն, դժբախտաբար, այդ իմ վերջին հանդիպումը եղավ Չարենցի հետ:

Տարիներ հետո, Կոմիտաս վարդապետի խնդրո առարկա թաշկինակը, կրկնակ հիշատակներով նվիրականացած, հանձնեցի իր իրավացի ժառանգին՝ Եղիշե Չարենցի փոքր դուստր Անահիտ Չարենցին:

